Studia Socialia Cracoviensia 7 (2015) nr 1 (12), s. 35–48
http://dx.doi.org/10.15633/ssc.977

ks. Wojciech Misztal
Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie

Sprzymierzeniec w zwycięstwie dobra nad złem: Paweł VI wobec relacji chrześcijaństwo–media w orędziu na I Światowy Dzień Środków Społecznego Przekazu

Abstract **The ally in the victory of good over evil: Paul VI about Christianity–media relations according to the message for the I World Social Communications Day.** The article concerns the Pope Paul VI's vision of the relationship between Christianity and the mass media. As a basis was adopted announced in 1967 the papal message for the I World Social Communications Day. Chronologically we are here at the threshold of the period of unparalleled mass media's growth. The reflections and indications of Paul VI coincide with the assessment of this development, the contemporary *status quo* and the expectations related to the relationship between Christianity and the mass media. The article presents in general the Paul VI's messages on the World Day of Social Communications. Then the attention is drown to the message for the I World Social Communications Day, ie. to the understanding of the human situation and the world as in dynamism of change, to the world of social media in perspective of the related responsibility and commitments and to the importance of Christian spirituality in such conditions.

Sprzymierzeniec w zwycięstwie dobra nad złem: Paweł VI wobec relacji chrześcijaństwo–media w orędziu na I Światowy Dzień Środków Społecznego Przekazu. Artykuł dotyczy właściwej papieżowi Pawłowi VI wizji relacji między chrześcijaństwem i światem mediów. Za podstawę opracowania zostało przyjęte ogłoszone w 1967 roku papieskie orędzie na I Światowy Dzień Środków Społecznego Przekazu. Oceniając historię mediów ze współczesnej perspektywy, należy przyjąć, iż chronologicznie jesteśmy tu u progu okresu ich nieporównywalnego rozwoju. Tym samym myśl i wskazania Pawła VI zbiegają się z oceną tego rozwoju, obecnym stanem rzeczy i oczekiwaniami, gdy chodzi o relacje między chrześcijaństwem i mass mediami. Przedstawiono ogólnie orędzia Pawła VI na Światowe Dni Środków Społecznego Przekazu. Zwrócono uwagę na właściwe orędziu

z 1967 roku rozumienie sytuacji człowieka i świata jako naznaczonej dynamizmem zmian. Wskazano na świat środków społecznego przekazu w perspektywie związanej z nim odpowiedzialności i zaangażowania oraz na duże, pozytywne znaczenie duchowości chrześcijańskiej w takich właśnie uwarunkowaniach.

Keywords Christianity, means of social communication, Paul VI, positive role of the media, social life, social dangerousness, spirituality

chrześcijaństwo, duchowość, pozytywna rola mediów, Paweł VI, środki społecznego przekazu, zagrożenie społeczne

Beatyfikacja papieża Pawła VI, która miała miejsce 19 października 2014 roku[1], przypomina m.in. o ważnych działaniach ukierunkowanych na lepsze oddanie do dyspozycji współczesnemu człowiekowi niebagatelnego potencjału chrześcijaństwa. Dotyczy to, jak pokazuje nauczanie Soboru Watykańskiego II oraz encykliki tego papieża, np. relacji społecznych, rozwoju technologicznego, środków społecznego przekazu. Na ten nurt składa się datowane na 1 maja 1967 roku orędzie Pawła VI na I Światowy Dzień Środków Społecznego Przekazu, wyznaczony na niedzielę 7 maja tegoż roku. Od tej pory papieże corocznie wydają taki dokument, co roku jest też obchodzony Światowy Dzień Środków Społecznego Przekazu. Na ogólną liczbę 48 orędzi 12 ogłosił właśnie Paweł VI, 27 Jan Paweł II, 8 Benedykt XVI, jedno Franciszek[2]. Orędzie na I Światowy Dzień Środków Społecznego Przekazu nosi tytuł: *Środki społecznego przekazu*[3]. Zostało ono przygotowane i ogłoszone, gdy środki społecznego przekazu w porównaniu nie tylko z minionymi stuleciami, lecz nawet dziesięcioleciami bardzo zyskały na znaczeniu. Ranga ta miała jeszcze wzrosnąć i proces ten przebiega nadal[4]. Wskazane orędzie w takim kontekście pozwala zaznajomić się z koncepcją związków między chrześcijaństwem i mediami, relacji mających już swą historię i – jak wskazuje obserwacja współczesności – duże znaczenie.

---

[1] Urodzony 26.09.1897, wybrany na papieża 21.06.1963, zmarł 6.08.1978.

[2] Stan z 15.09.2014. Jan Paweł I nie zdążył ogłosić takiego orędzia.

[3] *I mezzi di comunicazione socjale* (język włoski). W niniejszym opracowaniu wykorzystano tekst tego orędzia w języku włoskim udostępniony na http://www.vatican.va/holy_father/paul_vi/messages/communications/-documents/-hf_p-vi_mes_19670507_i-com-day_it.html (28.10.2011). Dalej orędzie to będzie wskazane jako: Messaggio per la I GMCS. Umieszczony następnie numer wskazuje na numer akapitu w wykorzystanym wydaniu (w oryginale brak takiej numeracji, została ona wprowadzona na potrzeby niniejszego opracowania). Na portalu Stolicy Apostolskiej (www.vatican.va) orędzie *Środki społecznego przekazu* zostało udostępnione w językach: angielskim, hiszpańskim, portugalskim, włoskim (http://www.vatican.va/holy_father/-paul_vi/-messages/communications/-index_it.htm, 16.09.2014). Wyboru wersji włoskiej dokonano m.in. ze względu na narodowość papieża Pawła VI oraz znaczenie języka włoskiego w działalności Stolicy Apostolskiej. Nauczanie papieża Pawła VI jest dostępne w formie np. książkowej (zob. np. Insegnamenti di Paolo VI, t. 1–16, Città del Vaticano 1963–1979). Jednak podjęcie tematyki mass mediów ze współczesnej perspektywy, czyli w związku m.in. z obecnym rozwojem technologicznym oraz preferencjami co do sposobów pozyskiwania danych, uzasadnia wybór właśnie wersji cyfrowej udostępnionej oficjalnie przez portal watykański w internecie.

[4] Z jak interesującym, bogatym w nowości procesem mamy tu do czynienia, pokazują słowa: „oczekuje się nowych zaskakujących etapów rozwoju, jak bliskie połączenie, przez pośrednictwo sztucznych satelitów, w światowej sieci wizualnej telewizyjnych ośrodków nadawczych" (Paweł VI, Messaggio per la I GMCS, 3).

1. Orędzia Pawła VI na Światowy Dzień Środków Społecznego Przekazu

Orędzie *Środki społecznego przekazu* wyznacza początek pewnego nurtu nauczania papieskiego. Formalnie w samym I orędziu na Światowy Dzień Środków Społecznego Przekazu brak wskazań, iż mamy do czynienia z dokumentem programowym względem kolejnych orędzi z tej grupy. Jednakże nie ma powodów, by z góry wykluczyć związki tego typu. Paweł VI, zwracając się do wiernych z okazji obchodów I Światowego Dnia Środków Społecznego Przekazu, troszczy się o przyszłość, wskazuje na potrzebne działania, formułuje program[5]. Orędzie nie jest więc wyizolowane; wręcz przeciwnie. Już z tego względu dobrze będzie przynajmniej ogólnie zaprezentować wszystkie przesłania Pawła VI na coroczne dni poświęcone mass mediom. Stosując się do porządku chronologicznego, otrzymujemy następującą listę: 1) *Środki społecznego przekazu* (1.05.1967)[6]; 2) *Prasa, kino, radio i telewizja pomocą w rozwoju narodów* (26.03.1968)[7]; 3) *Środki społecznego przekazu i rodzina* (4.04.1969)[8]; 4) *Środki społecznego przekazu i ludzie młodzi* (6.04.1970)[9]; 5) *Środki społecznego przekazu w służbie jedności ludzi* (25.03.1971)[10]; 6) *Środki społecznego przekazu w służbie prawdy* (21.04.1972)[11]; 7) *Środki społecznego przekazu oraz afirmacja i promocja wartości duchowych* (1.05.1973)[12]; 8) *Środki społecznego przekazu i głoszenie Ewangelii w świecie współczesnym* (16.05.1974)[13]; 9) *Środki społecznego przekazu i pojednanie* (19.04.1975)[14]; 10) *Środki społecznego przekazu wobec praw i obowiązków fundamentalnych człowieka* (11.04.1976)[15]; 11) *Reklama w środkach społecznego przekazu: korzyści, niebezpieczeństwa, odpowiedzialność* (12.05.1977)[16]; 12) *Odbiorca środków przekazu społecznego: oczekiwania, prawa i obowiązki* (23.04.1978)[17].

Wskazane przesłania powstają i zostały pomyślane jako mające oddziaływać w kontekście znaczących zmian nie tylko technologicznych, lecz także np. politycznych,

---

[5] Zob. np. Messaggio per la I GMCS, 1, 16, 17.

[6] Messaggio per la I GMCS.

[7] Messaggio per la II Giornata Mondiale delle Comunicazioni Sociali *La stampa, la radiotelevisione e il cinema per il progresso dei popoli* (26.03.1968).

[8] Messaggio per la III Giornata Mondiale delle Comunicazioni *Sociali Comunicazioni sociali e famiglia* (7.04.1969).

[9] Messaggio per la IV Giornata Mondiale delle Comunicazioni Sociali *Le comunicazioni sociali e la gioventù* (6.04.1970).

[10] Messaggio per la V Giornata Mondiale delle Comunicazioni Sociali *I mezzi di comunicazione sociale a servizio dell'unità degli uomini* (25.03.1971).

[11] Messaggio per la VI Giornata Mondiale delle Comunicazioni Sociali *Le comunicazioni sociali a servizio della verità* (21.04.1972).

[12] Messaggio per la VII Giornata Mondiale delle Comunicazioni Sociali *Le comunicazioni sociali e l'affermazione e promozione dei valori spirituali* (1.05.1973).

[13] Messaggio per la VIII Giornata Mondiale delle Comunicazioni Sociali *Le comunicazioni sociali e l'evangelizzazione nel mondo contemporaneo* (16.05.1974).

[14] Messaggio per la IX Giornata Mondiale delle Comunicazioni Sociali *Comunicazione sociale e riconciliazione* (19.04.1975).

[15] Messaggio per la X Giornata Mondiale delle Comunicazioni Sociali *Le comunicazioni sociali di fronte ai diritti e doveri fondamentali dell'uomo* (11.04.1976).

[16] Messaggio per la XI Giornata Mondiale delle Comunicazioni Sociali *La pubblicità nelle comunicazioni sociali: vantaggi, pericoli, responsabilità* (12.05.1977).

[17] Messaggio per la XII Giornata Mondiale delle Comunicazioni Sociali *Il recettore della comunicazione sociale: attese, diritti e doveri* (23.04.1978).

obyczajowych, ekonomicznych i religijnych: nieraz szybko dokonujących się i bolesnych nie tylko dla Kościoła. Trzeba też pamiętać o przemianach pozytywnych. Tutaj niech wystarczy wskazać na powszechny wzrost poziomu życia gdy chodzi o warunki ekonomiczne i materialne, opiekę zdrowotną i dostęp do wykształcenia, ale także wzrost liczby rozwodów, spory powiązane z planowaniem przyrostu naturalnego, wielorakie, wielopłaszczyznowe wydarzenia związane z – jak można to ująć, by wskazać na długofalowy wpływ – pokoleniem 1968 roku czy terroryzm. Z perspektywy połowy drugiej dekady XXI wieku przynajmniej część tych zmian może wydawać się nie tak ważna w porównaniu z obecnymi doświadczeniami i możliwościami. Jednak takich porównań nie należy stosować mechanicznie: grozi to niezrozumieniem, czego doświadczali ich autorzy i odbiorcy. Z punktu widzenia człowieka żyjącego w drugiej połowie lat sześćdziesiątych i w latach siedemdziesiątych ubiegłego stulecia było to, chcąc nie chcąc, uczestnictwo w zmianach na dużą skalę, szybkich, głębokich, nieraz zaskakujących[18]. Z takimi znaczeniami kojarzy się umieszczony w orędziu z 1967 roku następujący cytat z *Gaudium et spes*: „możemy mówić o prawdziwej przemianie społecznej i kulturowej, która wpływa również na życie religijne"[19]. Za emblematyczne wolno tu przyjąć orędzie *Środki społecznego przekazu oraz afirmacja i promocja wartości duchowych*. Jest ono przykładem, jak papieskie nauczanie o mediach, dotyczące dynamicznie zmieniającego się świata i człowieka, stara się pomóc w odnajdywaniu tego, co dobre, i korzystaniu z niego – czy są to rzeczywistości niezmienne, jak wierność i miłość ze strony Boga, czy też szybko ewoluujące, jak np. postęp technologiczny[20].

Wielorakie, złożone relacje między chrześcijaństwem i mediami za wymienionymi orędziami można przedstawić, odwołując się do następujących, jawiących się jako zasadnicze punktów. Pomoc ze strony Kościoła jest możliwa i potrzebna, gdy chodzi o przynoszące pożytek wykorzystanie mediów, Kościół zaś może w wypełnianiu swej misji skorzystać z ważnej pomocy ze strony mediów[21]. Media i Kościół łączy odpowiedzialność w skali globalnej, dotycząca wszystkich i wszystkiego: ogólnie całej ludzkości, jej rozwoju[22], jednoczenia[23], podstawowych praw i obowiązków osoby ludzkiej[24] czy też troski o prawdę[25]. Ze względu na właściwą im naturę ich zadania oddziaływanie specyficznie dotyczą określonych grup ludzi (np. osób młodych[26]) czy sposobu życia (np. rodziny[27]). W związku z obszarami, które mogą być postrzegane jako typowo (co nie znaczy, że na

[18] Zob. np. P. Pierrard, *Historia Kościoła katolickiego*, przedmowa M. D. Chenu, przeł. T. Szafrański, s. 317n.

[19] Paweł VI, Messaggio per la I GMCS, nr 3. Jest to cytat z Konstytucji duszpasterskiej o Kościele w świecie współczesnym *Gaudium et spes*, 4 (zamieszczono tłumaczenie tekstu podanego w Messaggio per la I GMCS; przekłady polskie z 1968 i 2002 roku brzmią nieco inaczej, przy czym zasadniczo różnica sprowadza się do wyodrębnienia w nich przytoczonego tekstu jako odrębnego zdania. Zob. też Geffré C., *Crocevia tra culturale e spirituale*, [w:] *Corso di spiritualità. Esperienza – sistematica – proiezioni*, a cura di B. Secondin, T. Goffi, Bresci 1989, s. 226n; B. Secondin, *Alla prova della nuova cultura*, [w:] *Corso di spiritualità. Esperienza – sistematica – proiezioni*, a cura di B. Secondin, T. Goffi, Bresci 1989, s. 681.

[20] Paweł VI, Messaggio per la I GMCS, 15. Zob. A. Zwoliński, *Kościół o telewizji*, „Analecta Cracoviensia" 2002 nr 34, s. 287n.

[21] Paweł VI, Messaggio per la I GMCS, 1n.

[22] Paweł VI, Messaggio per la II Giornata Mondiale delle Comunicazioni Sociali.

[23] Paweł VI, Messaggio per la V Giornata Mondiale delle Comunicazioni Sociali.

[24] Paweł VI, Messaggio per la X Giornata Mondiale delle Comunicazioni Sociali.

[25] Paweł VI, Messaggio per la VI Giornata Mondiale delle Comunicazioni Sociali.

[26] Paweł VI, Messaggio per la IV Giornata Mondiale delle Comunicazioni Sociali.

[27] Paweł VI, Messaggio per la III Giornata Mondiale delle Comunicazioni Sociali.

zasadzie wyłączności, niepodlegania innym) związane z mediami, trzeba wskazać temat reklamy w mediach[28] i zagadnienie praw, obowiązków i oczekiwań odbiorców przekazu medialnego[29]. Media i Kościół łączą też typowo religijne pola, jakim są troska o wartości duchowe[30] i troska o ewangelizację[31]. Przypadek wartości duchowych dla naszego tematu jest ważny m.in. z tego względu, że Paweł VI pisze, że chrześcijaństwo pod tym względem odgrywa zasadniczą rolę, przewyższa innych, zarazem jednak wartości duchowe to pewien wspólny mianownik całej ludzkości, jak tylko jest ona obecna w przestrzeni, w czasie, w różnych formach i uwarunkowaniach swego istnienia. „Chrześcijanie jednak w sposób szczególny są odpowiedzialni za takie dziedzictwo [tzn. za wartości duchowe]. Jest tak, ponieważ Ewangelia Chrystusowa potwierdziła te wartości duchowe oraz poszerzyła ich znaczenie i zastosowanie. […] Zarazem zwracamy się z apelem o pełną współpracę ze wszystkimi ludźmi dobrej woli z każdego kraju, by skutecznie potwierdzać wspólne principia będące fundamentem godności człowieka. Prosimy wszystkich, którzy są zaangażowani w środkach społecznego przekazu, by stali się rzecznikami ofiar i poświęcenia, które dokonują się w świecie, by przyczyniali się do poznania dobra, które obfituje, oraz dynamizmu i entuzjazmu cechujących wiele osób, szczególnie ludzi młodych"[32]. Podobnie jako zwornik, jako wspólna jawi się kwestia pojednania[33]. Obecność wspólnych pól odpowiedzialności, działania, zainteresowań nie oznacza tożsamości między misjami Kościoła i mediów czy też braku wyzwań lub nawet pewnych konfliktów[34]. Nie mamy tu też do czynienia z mentalnością czy też strategią np. zawłaszczania przez Kościół, nieszanowania autonomii mediów. Jest wręcz przeciwnie, bo chodzi o współpracę, której owocność według papieża zależy m.in. od wzajemnego poszanowania i jest korzystna dla wszystkich stron[35].

2. Człowiek i świat: dynamizm życia i związane z nim konsekwencje

Druga połowa lat sześćdziesiątych i pierwsza lat siedemdziesiątych ubiegłego stulecia to czas istotnych zmian w Europie Zachodniej i Stanach Zjednoczonych. Nie są to, jak już zaznaczono, przemiany związane wyłącznie z postępem technologicznym. W takim kontekście orędzie *Środki społecznego przekazu* przedstawia i stara się formować relacje między chrześcijaństwem i mediami, uwzględniając tak elementy, które przedstawiają się jako stałe, jak też te składające się na zmiany. W pewnym sensie to podejście prezentuje się następująco: udzielony przez Boga dar istnienia, życia nie zostaje odebrany, nadal cechuje go trwałość, zarazem otrzymując nowe cechy, które towarzyszą wcześniejszym lub je zastępują. Zmiany bywają tak duże, że w ocenie Pawła VI i Soboru Watykańskiego II

[28] Paweł VI, Messaggio per la XI Giornata Mondiale delle Comunicazioni Sociali.
[29] Paweł VI, Messaggio per la XII Giornata Mondiale delle Comunicazioni Sociali.
[30] Paweł VI, Messaggio per la VII Giornata Mondiale delle Comunicazioni Sociali.
[31] Paweł VI, Messaggio per la VIII Giornata Mondiale delle Comunicazioni Sociali.
[32] Paweł VI, Messaggio per la VII Giornata Mondiale delle Comunicazioni Sociali.
[33] Paweł VI, Messaggio per la IX Giornata Mondiale delle Comunicazioni Sociali.
[34] Paweł VI, Messaggio per la I GMCS, 7n.
[35] Paweł VI, Messaggio per la I GMCS, 10n.

mamy do czynienia z transformacją społeczną, kulturową, która oddziałuje także na religijność, na życie duchowe: ta transformacja jest dziełem m.in. mediów czy niekiedy wręcz przede wszystkim mediów[36]. Mimo różnych trudności i niebezpieczeństw[37] papież postrzega tę sytuację jako ważną pozytywną część historii stworzenia-zbawienia, jako składającą się na realizację przez Boga wspaniałego dzieła stworzenia-zbawienia. „W tym wszystkim […] widzimy, jak zarysowuje się i aktualizuje cudowny zamiar Boga w Jego opatrzności, który otwiera przed ludzkimi zdolnościami […] nowe drogi doskonalenia się i dojścia do ostatecznego celu"[38].

W pewnym sensie ludzkość, człowiek jest więc ten sam i zarazem zmienia się. Ludzie tworzą grupy, społeczności, całości jako ludzkość. Mogą należeć jednocześnie do więcej niż jednego takiego zbioru: np. zakładając rodzinę, stając się rodzicem, w związku z wiekiem, z wyznawaną wiarą. Trzeba też uwzględnić, że przynależność nie musi tu być czymś ostatecznym. I tak mamy określenia „bracia"[39] i „synowie umiłowani"[40] – oba odniesione przez Pawła VI do ludzi żyjących w 1967 roku, jednocześnie używane od wieków w tekstach kościelnych, stosowane już w starożytności, bogate w teologiczne wskazania na miłość, odpowiedzialność, relacje w społeczności, bliskość, komunię, co może umknąć uwadze współczesnego człowieka podobnie jak to, iż ze względu na początki ich zastosowania wskazują one także na kobiety[41]. Jeśli nie obydwa, to przynajmniej drugie z nich znaczy tyle, co „przynależący do Kościoła". Oto inne terminy: „człowiek"[42], „ludzkość"[43], „ludzie"[44] „cała wspólnota ludzka"[45], „rodzaj ludzki wraz ze swą historią"[46], „społeczeństwo"[47], „wszyscy"[48], „grupy społeczne", „poszczególne osoby", „poszczególne jednostki"[49], „wszystkie osoby prawe"[50], „rodzice"[51], „młode pokolenia"[52], „ludzie młodzi", „dzieci", „uczniowie"[53]. Określenie „chrześcijanie"[54] wskazuje na poszczególnych ludzi i społeczność, która weszła na arenę dziejów prawie 2000 lat temu i od tej pory odgrywa ważną rolę. Paweł VI, nawiązując do problematyki podjętej w orędziu, przedstawia ją jako odgrywającą ważną, pozytywną rolę. Wraz z innymi ludźmi chrześcijanie jako zasłużeni

[36] Zob. np. Paweł VI, Messaggio per la I GMCS, 3; Sobór Watykański II, konst. *Gaudium et spes*, 4; Sobór Watykański II, dekret *Inter mirifica*, wstęp. Oceniając sytuację w 2011 roku, Benedykt XVI mówił już o mutacji antropologicznej (*Certosa di Serra San Bruno, celebrazione dei vespri, homelia, 9.10.2011*).

[37] Zob. np. Paweł VI, Messaggio per la I GMCS, 7n.

[38] Paweł VI, Messaggio per la I GMCS, 4.

[39] Paweł VI, Messaggio per la I GMCS, 1, 9.

[40] Paweł VI, Messaggio per la I GMCS, 1.

[41] H. Langkammer, *Nowy Testament o Kościele*, Wrocław 1995, s. 99. Kobiety zostały wprost wymienione w adresie orędzia z 1973 roku: „Czcigodni bracia, umiłowani synowie i córki oraz wy wszyscy ludzie dobrej woli".

[42] Paweł VI, Messaggio per la I GMCS, 7; 10.

[43] Paweł VI, Messaggio per la I GMCS, 10.

[44] Paweł VI, Messaggio per la I GMCS, 13.

[45] Paweł VI, Messaggio per la I GMCS, 6.

[46] Paweł VI, Messaggio per la I GMCS, 2.

[47] Paweł VI, Messaggio per la I GMCS, 7; 10.

[48] Paweł VI, Messaggio per la I GMCS, 13.

[49] Paweł VI, Messaggio per la I GMCS, 6.

[50] Paweł VI, Messaggio per la I GMCS, 9.

[51] Paweł VI, Messaggio per la I GMCS, 13.

[52] Paweł VI, Messaggio per la I GMCS, 10.

[53] Paweł VI, Messaggio per la I GMCS, 13.

[54] Paweł VI, Messaggio per la I GMCS, 11.

profesjonaliści pracują w świecie mediów[55]. Jako współtworzący wspólnotę Kościoła podzielają troskę, by media i w konsekwencji świat rozwijały się prawidłowo, osiągnęły swój cel, na co składa się inspirowanie, dodawanie odwagi, zachęcanie, ukierunkowywanie, współpraca[56].

Co do sytuacji specyficznie związanych ze współczesnością, z mediami, to orędzie posługuje się określeniami: „ludzie zawodowo pracujący w świecie środków społecznego przekazu"[57], „wszyscy odbiorcy [mediów]"[58], „czytelnik" i „widz"[59]. Rzecz jasna dwa ostatnie terminy chronologicznie uprzedzają złożony, dynamiczny rozwój środków społecznego przekazu np. w drugiej połowie lat sześćdziesiątych XX wieku. Jednak ten rozwój zmienia je, modyfikuje ich pole znaczeniowe. Kiedy zmiany te dokonują się prawidłowo, tzn. z pożytkiem dla człowieka, dla świata, wtedy pracownicy sektora mass mediów zostają ocenieni jako „zasłużeni"[60], „mistrzowie-nauczyciele" i „przewodnicy"[61], zaś osiągnięcia technologiczne jako „cudowne"[62]. Analizowane orędzie zwraca uwagę na bardziej szczegółowe aspekty przemian. Współżyciu między ludźmi stały się właściwe wyższe, nowe wymiary[63]. Jak stwierdza Paweł VI, „ograniczenia czasu i przestrzeni zostały przekroczone", „człowiek stał się obywatelem świata, współuczestnikiem i świadkiem najbardziej oddalonych wydarzeń i kolei losu całej ludzkości"[64]. Mamy do czynienia ze wzrostem wymiany myśli, wypowiedzi, obrazów, informacji, reklam[65], rozwojem kultury, upowszechnieniem dostępu do dzieł sztuki i do form odpoczynku; narody coraz lepiej znają się i rozumieją[66].

Paweł VI dzieli się przekonaniem, że w zmianach składających się na życie objawia się, urzeczywistnia Boże opatrznościowe działanie i świat mediów nie stanowi tu wyjątku[67]. Nie oznacza to jednak, iż człowiek ma być biernym obserwatorem zmagań między dobrem i złem lub, co gorsza, ustępować złu czy też promować je. Przypadek mediów jest tu szczególnie istotny, ponieważ, jak zaznacza orędzie, warunkują one postępowanie w skali całych społeczności, jak też w przypadku poszczególnych osób[68]. Nie mamy więc do czynienia z panowaniem fatum czy też przypadku, lecz z ludzką zdolnością przewidywania konsekwencji, wolnością i odpowiedzialnością, które nie są bezsilne lub zgubne, o ile otwierają się na łaskę Bożą. Innymi słowy: w oparciu o współpracę z Bogiem zmiany należy otaczać troską, potrzebne jest ludzkie zaangażowanie, inicjatywa[69]. Narzędziem i warunkiem jest tu np. prawo do bycia wolnym od presji związanych z ideologiami,

[55] Paweł VI, Messaggio per la I GMCS, 11.
[56] Paweł VI, Messaggio per la I GMCS, 15 i 3.
[57] Paweł VI, Messaggio per la I GMCS, 11.
[58] Paweł VI, Messaggio per la I GMCS, 13.
[59] Paweł VI, Messaggio per la I GMCS, 14.
[60] Paweł VI, Messaggio per la I GMCS, 11.
[61] Paweł VI, Messaggio per la I GMCS, 9. Wcześniej papież nazwał dziennikarzy „prorokami", w znaczeniu ludzi posłanych przez Boga, by mówili w Jego imieniu dla dobra innych; zob. Paweł VI, *Discorso ai membri del Consiglio Nazionale della Stampa Italiana* (23.01.1966).
[62] Paweł VI, Messaggio per la I GMCS, 3.
[63] Paweł VI, Messaggio per la I GMCS, 3.
[64] Paweł VI, Messaggio per la I GMCS, 3.
[65] Paweł VI, Messaggio per la I GMCS, 6.
[66] Paweł VI, Messaggio per la I GMCS, 5.
[67] Paweł VI, Messaggio per la I GMCS, 4.
[68] Paweł VI, Messaggio per la I GMCS, 6.
[69] Paweł VI, Messaggio per la I GMCS, 14.

polityką, ekonomią i tym samym prawo do wolności słowa, poszanowanie godności osoby ludzkiej i godności właściwej, jak to interesująco ujmuje Paweł VI, społeczności czy społeczeństwu[70]. Papież przedstawia też następująco misję ludzi pracujących w mediach: „Wszelki ich wysiłek niech będzie ukierunkowany na upowszechnianie w umysłach prawdy, w sercach przystania do dobra, w działaniach na spójną aktywność; w ten sposób przyczynią się oni do wywyższenia ludzkości i udzielą konstruktywnego wsparcia budowaniu społeczeństwa nowego, bardziej wolnego, bardziej odpowiedzialnego, bardziej braterskiego, godniejszego"[71]. Troska ma wymiar pedagogiczny, dotyczy także odbiorców, których winna cechować umiejętność krytycznej oceny dochodzących do nich treści, zdolność ich kwalifikowania nie tylko pod kątem technologicznym, upodobań i wywołanego zainteresowania, lecz także z uwzględnieniem wymiaru ludzkiego, moralnego i religijnego, mając na uwadze najwyższe wartości związane z życiem[72].

3. Środki społecznego przekazu i związani z nimi ludzie: konieczność odpowiedzialności i właściwych działań

Jak już wskazano, Paweł VI ukazuje media jako ściśle związane z ludźmi i włącza się w kształtowanie tych relacji. Przy czym związki te nie są postrzegane jako wyizolowane względem innych wymiarów ludzkiego istnienia czy też będące celem i dobrem najwyższym same w sobie. One są – a przynajmniej tak winno i może być – w służbie pomyślności poszczególnych osób ludzkich i świata. Tym samym zostaje wskazana misja mediów oraz rola ludzi z nimi związanych[73].

Ze względu na związki ze środkami społecznego przekazu Paweł VI wyróżnia dwie zasadnicze kategorie osób: 1) przygotowujący i przekazujący przekaz medialny (pracownicy mediów) i 2) odbiorcy tego przekazu[74]. O ile współcześnie technologia pozwala m.in. na interaktywność i niejako demokratyzuje, znacznie upowszechnia możliwości, gdy chodzi o spełnianie roli autora i nadawcy przesłania, o tyle w drugiej połowie lat sześćdziesiątych XX wieku pierwsza grupa jest nieliczna, a druga bardzo liczna, pierwsza ma znacząco większe możliwości oddziaływania na drugą niż odwrotnie. Będące przedmiotem niniejszego omówienia orędzie nie sprowadza jednak relacji media–ludzie jedynie do tych dwóch kategorii osób. Mamy do czynienia z podejściem całościowym: chodzi o dobro wszystkich ludzi. Ważny jest też klucz wyznaniowy, odniesienie do chrześcijan.

---

[70] Paweł VI, Messaggio per la I GMCS, 10. Wł. *società* znaczy m.in. społeczeństwo, społeczność, stowarzyszenie.

[71] Paweł VI, Messaggio per la I GMCS, 10. W orędziu z 1973 roku Paweł VI stwierdza, iż media, gdy umacniają i promują wartości duchowe, przyczyniają się do przygotowania „nowego stworzenia, gdy powszechnie zostanie rozpoznane ojcostwo Boga i zakróluje braterstwo, sprawiedliwość i pokój". Słowa o nowym społeczeństwie można w takim razie rozumieć w znaczeniu realizacji misterium nowego stworzenia (tzn. odnowienia życia i udzielenia jego pełni), misterium już rozpoczętego i mającego otrzymać swą pełnię wraz z przemianą eschatologiczną (zob. np. W. Misztal, *Duchowość chrześcijan w świetle listów Pawłowych: związki z Bogiem*, Kraków 2010, s. 61n, 240n).

[72] Paweł VI, Messaggio per la I GMCS, 14. Zob. P. Biegaj, *Postulat infoetyki. Infoetyka jako prawo miłości dla współczesnej mediosfery*, „Studia Socialia Cracoviensia" 2013 nr 2 (9), s. 68n.

[73] Paweł VI, Messaggio per la I GMCS, 4n.

[74] Np. Paweł VI, Messaggio per la I GMCS, 12 i 14.

Zwracając uwagę na wielkość fenomenu, którym są media, ich oddziaływanie na poszczególne osoby, jak też w skali społecznej, Paweł VI pisze, iż nie tylko budzi to podziw i zadowolenie, ale także skłania do refleksji, wiąże się z poważnymi obawami. Mamy określenia „szlachetne narzędzia"[75], „imponująca wielkość fenomenu", który „ogarnia poszczególne osoby i całe wspólnoty", „jest powodem podziwu i zadowolenia", „narzędzia przeznaczone, ze swej istoty, do rozpowszechniania myśli, słowa, obrazu, informacji i reklamy", „wpływają na opinię publiczną i, w konsekwencji, na sposób myślenia i działania poszczególnych osób i grup społecznych"[76]. Na wyzwania i niebezpieczeństwa związane z mediami wskazują słowa: „wprowadza jednak w zadumę i budzi niepokój", „wywierają również negatywny nacisk" na sferę duchową, ich działanie „głęboko wpływa na mentalność i sumienie człowieka", który w ten sposób jest „niemal zatopiony przez rozliczne i sprzeczne bodźce"[77], „niebezpieczeństwa i szkody, które mogą być wyrządzone poszczególnym osobom i społeczeństwu"[78]. Jak widać mamy do czynienia z podejściem rzeczowym, realizmem. Na takie stanowisko składa się i to, że Paweł VI nie jest pesymistą, gdy chodzi o środki społecznego przekazu, nie propaguje takiej postawy[79].

Metamorfoza mediów z, jak to ujmuje papież, szlachetnego narzędzia dobra w narzędzie zła dokonuje się z winy człowieka, gdy ten „nie używa ich z poczuciem odpowiedzialności, z prawą intencją i zgodnie z obiektywnym porządkiem moralnym"[80]. Remedium jest tu ludzkie zaangażowanie wzrastające wraz z rozwojem mediów. Paweł VI w ten sposób wytycza program, który jest aktualny po prawie 50 latach, w tym przy wielkich, wcześniej nieoczekiwanych skokach technologicznych i należy przypuszczać, iż taki pozostanie. „Im większa jest więc siła i ambiwalentna skuteczność [mediów], tym bardziej uważne i odpowiedzialne musi być korzystanie z nich"[81]. W przypadku ludzi pracujących w sektorze mediów, tworzących je w ten sposób, zdaniem Pawła VI potrzebna jest sprawiedliwa i odpowiedzialna wolność słowa i ogólniej wolność rozumiana jako korzystanie z prawa niebycia warunkowanymi przez naciski o charakterze ideologicznym, politycznym i ekonomicznym. Osoby te mają obowiązek respektować godność człowieka i godność społeczeństwa[82]. Wszelki wysiłek ludzi mediów winien być ukierunkowany na „szerzenie w umysłach prawdy, w sercach przystania do dobra, w działaniach spójnego postępowania. W ten sposób będą mieć udział w wywyższeniu ludzkości i przyczynią się konstruktywnie do budowania nowego społeczeństwa, bardziej wolnego, bardziej świadomego, bardziej odpowiedzialnego, bardziej braterskiego, zacniejszego"[83].

Ludziom mediów przypada więc istotna rola, gdy chodzi o całościowy rozwój poszczególnych osób i całego społeczeństwa. Według papieża musi tu mieć miejsce pewna wymiana, uzupełnianie się intencji, zadań i działań. Trzeba, by zaangażowaniu ludzi mediów „odpowiadała solidarna współpraca wszystkich, ponieważ mamy tu do czynienia

[75] Paweł VI, Messaggio per la I GMCS, 7.
[76] Paweł VI, Messaggio per la I GMCS, 6.
[77] Paweł VI, Messaggio per la I GMCS, 6.
[78] Paweł VI, Messaggio per la I GMCS, 7.
[79] Paweł VI, Messaggio per la I GMCS, 4.
[80] Paweł VI, Messaggio per la I GMCS, 7.
[81] Paweł VI, Messaggio per la I GMCS, 8.
[82] Paweł VI, Messaggio per la I GMCS, 10.
[83] Paweł VI, Messaggio per la I GMCS, 10.

z odpowiedzialnością, która spoczywa na wszystkich"[84]. Następnie orędzie wskazuje na rodziców jako pierwszych i niezastąpionych wychowawców, na szkołę jako mającą przygotować do zrozumienia i korzystania z nowych technologii, do oceny przekazu i korzystnego posługiwania się nim, do umiaru i samodyscypliny, na ludzi młodych jako wezwanych do odegrania pierwszorzędnej roli we właściwej ocenie i wykorzystaniu mediów dla własnej formacji, braterstwa i pokoju między ludźmi, na sprawujących władzę, do których kompetencji należy promowanie dobra wspólnego w poszanowaniu uzasadnionej wolności[85]. Ogólnie jest to odpowiedź odbiorców. „Zadanie to dotyczy wreszcie wszystkich odbiorców, którzy roztropnie i światle wybierając publikacje codzienne i periodyczne, spektakle, transmisje radiotelewizyjne, mają przyczyniać się do czynienia przekazu bardziej szlachetnym i wzniosłym, tzn. godnym ludzi odpowiedzialnych i duchowo dojrzałych"[86]. Dwa zamykające cytat terminy wskazują na związek między coraz bardziej znaczącym światem mediów i duchowością, jej kształtowaniem i rozwojem. Media mogą i mają tu odegrać ważną rolę. Podobnie prezentuje się kwestia wkładu, który ma do zaoferowania mediom i szerzej wszystkim chrześcijaństwo i tym samym jego duchowość[87]. Zarysowuje się następująca diagnoza: przyszłość mediów i w konsekwencji skutki ich oddziaływania w istotnej mierze zależą od duchowości, z drugiej strony i ona, a więc także ostateczny los człowieka i świata zależą w istotnym stopniu od środków społecznego przekazu. Widoczna tu troska o przyszłość znajduje też wyraz w poniżej przytoczonych słowach. Zastanawiając się nad nimi, może warto uwzględnić daty. Orędzie *Środki społecznego przekazu* chronologicznie (m.in. przez datę ogłoszenia) jest związane z rokiem 1967. To tylko kilka miesięcy od bardzo powiązanych z ludźmi młodymi wydarzeń mających miejsce w roku 1968 – od przemian, które się wtedy dokonywały. „Myślimy przede wszystkim o młodych pokoleniach, które szukają, nie bez trudu i niekiedy pozornie lub rzeczywiście błądząc, ukierunkowania dla ich życia dzisiaj i jutro, które muszą móc wybierać w wolności ducha i z poczuciem odpowiedzialności. Przeszkodzić w tym lub skierować w złym kierunku żmudne poszukiwania przez fałszywe perspektywy, oszukańcze iluzje, degradujące obietnice oznaczałoby rozczarować ich słuszne oczekiwania, zdezorientować ich szlachetne aspiracje i uśmiercić szlachetne pobudki"[88].

4. Duchowość: rola i oczekiwania

Według Pawła VI to, że Kościół zajmuje się mediami, oznacza, iż jest on w stanie łączyć z duchowością inne wymiary życia, z kontemplacją działanie, z modlitwą apostolat[89]. Wspólnota kościelna ma do wypełnienia określoną misję, której istotę dobrze oddają wskazane powyżej związki. Jest to jednoczenie z Bogiem i tym samym wszechstronne promocja dobra i przezwyciężanie zła. Wypełniając to powołanie, Kościół stara się przyczynić do rozwoju świata środków społecznego przekazu, inspirując, dodając otuchy,

[84] Paweł VI, Messaggio per la I GMCS, 13.
[85] Paweł VI, Messaggio per la I GMCS, 13.
[86] Paweł VI, Messaggio per la I GMCS, 13.
[87] Zob. Paweł VI, Messaggio per la I GMCS, 15.
[88] Paweł VI, Messaggio per la I GMCS, 10.
[89] Paweł VI, Motu proprio *In fructibus multis*, 3

zachęcając, ukierunkowując, współpracując. Także w przypadku spotkania z mediami chrześcijaństwo dąży do promowania tego, co dobre w człowieku, przyjmuje to, co dobre, ożywia, uszlachetnia, ukierunkowuje na ostateczny cel człowieka[90]. Dzięki temu możliwe jest, aby „cudownemu postępowi technologicznemu" odpowiadał prawdziwy, owocny postęp duchowy[91]. Istnieje ważny pozytywny związek między chrześcijaństwem i mediami, który przyczynia się do promocji dobra. Taka dynamika jest możliwa właśnie na fundamencie pewnego wspólnego uczestnictwa w najwyższym Dobru, bycia przez nie obdarowywanym, kształtowanym. W związku z tym działania ludzkie – te związane ze światem mediów także – by osiągnąć pozytywny skutek, winny być związane z modlitwą, by otrzymać pomoc Bożą za wstawiennictwem Matki Chrystusowej[92]. Zdaniem Pawła VI media nie są czymś obcym Bogu i relacjom, komunii między Bogiem i ludźmi. Nie znajdują się poza zasięgiem Jego woli i działania. Skoro papież pisze „z serca przywołujemy obfitość Bożych błogosławieństw […] na tych, którzy temu sektorowi [tzn. mediom] poświęcają swe doświadczenie techniczne, swój geniusz umysłowy, swe troski duchowe"[93], to nasuwa się wniosek, iż istotną cechą mediów jest – czy przynajmniej może tak być – związek z przychylnością, opieką i hojnością Boga w udzielaniu dobra. W takim kontekście jest też mowa o troskach duchowych, co można rozumieć jako wskazanie na ludzkie zaangażowanie, przewidywanie dotyczące szeroko rozumianych związków z Bogiem. Ta interpretacja znajduje potwierdzenie w słowach, że także Kościół, czyli wspólnota o charakterze religijnym, „chce wnieść swój wkład w uporządkowany rozwój świata komunikacji: wkład inspiracji, dodawania odwagi, zachęty, wskazywania drogi, współpracy"[94]. Tak zaangażowana religia, duchowość ma rysy ojcowskie[95] i macierzyńskie[96], czyli rodzicielskie, daje życie, nadaje mu trwałość, pielęgnuje je, jest mu bliska, przyczynia się do jego rozwoju. Wywołuje proces, który polega na zaangażowaniu „na rzecz promocji wartości ogólnoludzkich, gdzie chrześcijaństwo, przyjmując je w sobie, ożywia, uszlachetnia i ukierunkowuje na najwyższy cel człowieka, sprawiając, że cudownemu postępowi technicznemu odpowiada prawdziwy i owocny postęp duchowy i moralny"[97]. Duchowość jest więc w stanie przyczynić się do rozwoju mediów, które ze swej strony mogą wnieść wkład w rozwój życia duchowego. Z religijnego punktu widzenia trudno o większą pochwałę.

Media nieraz oddziałują negatywnie na duchowość, co za Pawłem VI można określić jako wywieranie presji na ducha i tym samym na sumienie i sposób myślenia[98]. Również pozytywny wpływ mediów dotyczy sumienia, czyli newralgicznego „punktu", gdy chodzi o ludzkie myśli, działania, zaniechania i ich konsekwencje. Osoby z oddaniem działające w sektorze mass mediów Paweł VI określa mianem „pośredników", „niejako mistrzów i przewodników"[99]. Właśnie jako tacy mają oni do spełnienia „szlachetną posługę", „mi-

[90] Paweł VI, Messaggio per la I GMCS, 15.
[91] Paweł VI, Messaggio per la I GMCS, 15.
[92] Paweł VI, Messaggio per la I GMCS, 16.
[93] Paweł VI, Messaggio per la I GMCS, 17.
[94] Paweł VI, Messaggio per la I GMCS, 15.
[95] Paweł VI, Messaggio per la I GMCS, 12
[96] Paweł VI, Messaggio per la I GMCS, 15.
[97] Paweł VI, Messaggio per la I GMCS, 15.
[98] Paweł VI, Messaggio per la I GMCS, 6.
[99] Paweł VI, Messaggio per la I GMCS, 9.

się"[100] względem innych ludzi. To pośredniczenie, formowanie i prowadzenie dotyczy związków tak kluczowych jak te między prawdą i odbiorcami oraz światem zewnętrznym i sumieniem jako rzeczywistością bardzo wewnętrzną i osobistą[101]. Rozwój duchowy stanowi jedno z dążeniem do dobra wspólnego już w doczesności. Zarazem jest to droga do osiągnięcia tego ostatecznego celu, jakim jest życie wieczne[102].

Sektor środków społecznego przekazu to środowisko i działania, przez które daje się poznać duchowość pracujących tam chrześcijan. Właściwy im profesjonalizm stanowi okazję, by świadczyć o pięknie i wartości związków z Bogiem. W ten sposób realizuje się następujące misterium. Słowo ludzkie „we wszystkich swych przejawach" staje się „wiernym echem wiecznego Słowa Wcielonego, Słowa Ojca, Światłości umysłów, Prawdy, która tak bardzo nas uszlachetnia"[103]. Głęboka duchowość przekształca media, w pewnym sensie przybliżając je do Boga, niejako upodabniając do Niego, włącza je w rzeczywistość głębokiej komunii z Bogiem i wtedy media razem z duchowością stają się współpracownikami Boga w doskonaleniu ludzi. Na taki proces składa się formowanie dojrzałej oceny przekazu (wiadomości, idei, obrazów) od strony technologicznej, a także z religijnego punktu widzenia[104]. Media sytuują się w nurcie łaski, udzielania zbawienia, Bożej obecności, działania także ze względu na właściwą Kościołowi i tworzącym go ludziom misję głoszenia Ewangelii, czyli aktywnego uczestnictwa w misterium zbawienia, odnawiania i udzielania pełni życia (zob. np. Mt 28, 18–20; Rz 1, 16). „Należy więc wysoko oceniać […] wkład ze strony prasy, kina, radia i telewizji oraz innych środków społecznego przekazu w upowszechnianie orędzia ewangelicznego"[105]. Przesłanie to podejmują kolejne papieskie orędzia na Światowy Dzień Środków Społecznego Przekazu[106], uprzedzając czy przezwyciężając rezerwę lub opory pod tym względem[107].

***

Papież Paweł VI w orędziu *Środki społecznego przekazu* z realizmem podchodzi do mediów oraz do ich relacji z chrześcijaństwem. Przede wszystkim sytuujemy się tu wewnątrz historii stworzenia-zbawienia. Oznacza to, iż mamy do czynienia z absolutnym prymatem Boga, wielorakiego obdarowania przez Niego, łaski i miłości oraz z potrzebą i możliwością ludzkiego zaangażowania, współpracy z Bogiem. Istotną rolę odgrywa w takim razie duchowość jako otwarcie się na Boga, czerpanie od Niego i tym samym ulepszanie, aktywizacja, rozwój człowieka. Między nią i mediami istnieją związki, wzajemne oddziaływanie. Jedna i druga strona mają tu coś do zaoferowania. Ma więc miejsce – a przynajmniej

[100] Paweł VI, Messaggio per la I GMCS, 9.
[101] Paweł VI, Messaggio per la I GMCS, 9.
[102] Paweł VI, Messaggio per la I GMCS, 4.
[103] Paweł VI, Messaggio per la I GMCS, 12.
[104] Paweł VI, Messaggio per la I GMCS, 14.
[105] Paweł VI, Messaggio per la I GMCS, 5.
[106] Zob. np. Franciszek, Orędzie na 48. Światowy Dzień środków Społecznego Przekazu *Przekaz w służbie autentycznej kultury spotkania* (24.01.2014).
[107] Zob. T. Rončáková, *Język medialny przeszkodą w ewangelizacji*, [w:] *Media w wychowaniu chrześcijańskim*, red. D. Bis, A. Rynio, Lublin 2010, s. 277n.

tak może i powinno być – niejako uzupełnianie się, które nie ogranicza się do pokonywania braków, trudności, co bez wątpienia jest bardzo ważne i niezastąpione. Mamy do czynienia z pomocą w przemianie na lepsze doczesności i w pomyślnym przebyciu drogi do celu ostatecznego, a w takim razie chodzi o osiągnięcie pełni istnienia.

Literatura

Benedykt XVI, *Certosa di Serra San Bruno, celebrazione dei vespri, homelia, 9.10.2011*, http://www.vatican.va/holy_father/benedict_xvi/homilies/2011/documents/hf_ben-xvi_hom_20111009_vespri-serra-san-bruno_it.html (9.10.2011).

Biegaj P., *Postulat infoetyki. Infoetyka jako prawo miłości dla współczesnej mediosfery*, „Studia Socialia Cracoviensia" 2 (2013) 9, s. 61–70.

Franciszek, Orędzie na 48. Światowy Dzień środków Społecznego Przekazu *Przekaz w służbie autentycznej kultury spotkania* (24.01.2014), http://paulus.org.pl/display,219.html (27.01.2014).

Geffré C., *Crocevia tra culturale e spirituale*, [w:] *Corso di spiritualità. Esperienza – sistematica – proiezioni*, a cura di B. Secondin, T. Goffi, Bresci 1989, s. 222–244.

Langkammer H., *Nowy Testament o Kościele*, Wrocław 1995.

Paweł VI, *Discorso ai membri del Consiglio Nazionale della Stampa Italiana* (23.01.1966), http://www.vatican.va/holy_father/paul_vi/speeches/1966/documents/hf_p-vi_spe_19660623_federazione-stampa_it.html (4.10.2014).

Paweł VI, Lettera apostolica motu proprio *In fructibus multis* con cui viene stituita la Pontificia Commissione per le Comunicazioni Sociali (2.04.1964), http://www.vatican.va/holy_father/paul_vi/motu_proprio/documents/hf_p-vi_motu-proprio_19640402_in-fructibus-multis_it.html#Nota%201 (4.10.2014).

Paweł VI, Messaggio per la I Giornata Mondiale delle Comunicazioni Sociali *I mezzi di comunicazione sociale* (1.05.1967), http://www.vatican.va/holy_father/paul_vi/messages/communications/documents/hf_p-vi_mes_19670507_i-com-day_it.html (28.10.2011).

Paweł VI, Messaggio per la II Giornata Mondiale delle Comunicazioni Sociali *La stampa, la radiotelevisione e il cinema per il progresso dei popoli* (26.03.1968), http://www.vatican.va/holy_father/paul_vi/messages/communications/documents/hf_p-vi_mes_19680326_ii-com-day_it.html (28.10.2011).

Paweł VI, Messaggio per la III Giornata Mondiale delle Comunicazioni *Sociali Comunicazioni sociali e famiglia* (7.04.1969), http://www.vatican.va/holy_father/paul_vi/messages/communications/documents/hf_p-vi_mes_19690407_iii-com-day_it.html (28.10.2011).

Paweł VI, Messaggio per la IV Giornata Mondiale delle Comunicazioni Sociali *Le comunicazioni sociali e la gioventù* (6.04.1970), http://www.vatican.va/holy_father/paul_vi/messages/communications/documents/hf_p-vi_mes_19700406_iv-com-day_it.html (28.10.2011).

Paweł VI, Messaggio per la IX Giornata Mondiale delle Comunicazioni Sociali *Comunicazione sociale e riconciliazione* (19.04.1975), http://www.vatican.va/holy_father/paul_vi/messages/communications/documents/hf_p-vi_mes_19750419_ix-com-day_it.html (28.10.2011).

Paweł VI, Messaggio per la V Giornata Mondiale delle Comunicazioni Sociali *I mezzi di comunicazione sociale a servizio dell'unità degli domini* (25.03.1971), http://www.vatican.va/holy_father/paul_vi/messages/communications/documents/hf_p-vi_mes_19710325_v-com-day_it.html (28.10.2011).

Paweł VI, Messaggio per la VI Giornata Mondiale delle Comunicazioni Sociali *Le comunicazioni sociali a servizio della verita* (21.04.1972), http://www.vatican.va/holy_father/paul_vi/messages/communications/documents/hf_p-vi_mes_19720421_vi-com-day_it.html (28.10.2011).

Paweł VI, Messaggio per la VII Giornata Mondiale delle Comunicazioni Sociali *Le comunicazioni sociali e l'affermazione e promozione dei valori spirituals* (1.05.1973), http://www.vatican.va/holy_father/paul_vi/messages/communications/documents/hf_p-vi_mes_19730501_vii-com-day_it.html (28.10.2011).

Paweł VI, Messaggio per la VIII Giornata Mondiale delle Comunicazioni Sociali *Le comunicazioni sociali e l'evangelizzazione nel mondo contemporaneo* (16.05.1974), http://www.vatican.va/holy_father/paul_vi/messages/communications/documents/hf_p-vi_mes_19740516_viii-com-day_it.html (28.10.2011).

Paweł VI, Messaggio per la X Giornata Mondiale delle Comunicazioni Sociali *Le comunicazioni sociali di fronte ai diritti e doveri fondamentali dell'uomo* (11.04.1976), http://www.vatican.va/holy_father/paul_vi/messages/communications/documents/hf_p-vi_mes_19760411_x-com-day_it.html (28.10.2011).

Paweł VI, Messaggio per la XI Giornata Mondiale delle Comunicazioni Sociali *La pubblicità nelle comunicazioni sociali: vantaggi, pericoli, responsabilità* (12.05.1977), http://www.vatican.va/holy_father/paul_vi/messages/communications/documents/hf_p-vi_mes_19770512_xi-com-day_it.html (28.10.2011).

Paweł VI, Messaggio per la XII Giornata Mondiale delle Comunicazioni Sociali *Il recettore della comunicazione sociale: attese, diritti e doveri* (23.04.1978), http://www.vatican.va/holy_father/paul_vi/messages/communications/documents/hf_p-vi_mes_19780423_xii-com-day_it.html (28.10.2011).

Pierrard P., *Historia Kościoła katolickiego*, przedmowa M. D. Chenu, przeł. T. Szafrański, Warszawa 1981.

Rončáková T., *Język medialny przeszkodą w ewangelizacji*, [w:] *Media w wychowaniu chrześcijańskim*, red. D. Bis, A. Rynio, Lublin 2010, s. 277–291.

Secondin B., *Alla prova della nuova cultura*, [w:] *Corso di spiritualità. Esperienza – sistematica – proiezioni*, a cura di B. Secondin, T. Goffi, Bresci 1989, s. 680–752.

Sobór Watykański II, Dekret o środkach społecznego przekazu *Inter mirifica* (4.12.1963), [w:] *Sobór Watykański II. Konstytucje, dekrety, deklaracje. Tekst polski*, wyd. III, Poznań 1986, s. 87–94.

Sobór Watykański II, Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym *Gaudium et spes* (7.12.1965), [w:] *Sobór Watykański II. Konstytucje, dekrety, deklaracje. Tekst polski*, wyd. III, Poznań 1986, s. 537–620.

Sobór Watykański II, Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym *Gaudium et spes*, [w:] *Sobór Watykański II. Konstytucje, dekrety, deklaracje. Tekst polski. Nowe tłumaczenie*, Poznań 2002, s. 526–606.

Zwoliński A., *Kościół o telewizji*, „Analecta Cracoviensia" 2002 nr 34, s. 287–307.